

MAANDBLAD VAN „OUD-UTRECHT”

VEREENIGING TOT BEOEFENING EN TOT VERSPREIDING VAN
DE KENNIS DER GESCHIEDENIS VAN UTRECHT EN OMSTREKEN

MAART
1949

ONDER REDACTIE VAN:
J. VAN STAVEREN

22^e JAARGANG
N° 3

UITGAVE DER VEREENIGING. ADRES: W. DE ZWIJGERSTR. 8

EXCURSIE NAAR FUNDATIE VAN RENSWOUDE IN BARTHOLOMEIGASTHUIS.

Het Bestuur heeft hierbij het genoegende leden uit te nodigen tot deelneming aan een excursie op *Zaterdagmiddag 23 April a.s.*, waarbij een bezoek gebracht zal worden aan de Fundatie der Vrijvrouwe van Renswoude aan de Agnietenstraat te Utrecht en daarna aan het Bartholomei- en Agnes en St. Catharina Gasthuis aan de Lange Smeestraat. Het bezoek aan beide instellingen is gedacht als een vervolg op de lezing, welke Mr. van Campen enige tijd geleden voor de leden heeft gehouden.

Notaris A. W. F. C. van Woerden is bereid gevonden die middag een inleiding te houden over de historie van de Fundatie en de daar te bezichtigen schilderijen; voorts heeft Dr. W. A. F. Bannier toegezegd de deelnemers in het Bartholomei-Gasthuis een toelichting te geven bij de aldaar aanwezige gobelins. Aan het einde van de middag zal vanwege het Gasthuis aan de deelnemers een verversing worden aangeboden.

Het Bestuur spreekt de hoop uit, dat vele leden aan deze uitnodiging gevolg zullen geven. Het ligt in de bedoeling om 14.15 uur te verzamelen op het Domplein bij het standbeeld van Jan van Nassau, vanwaar gewandeld zal worden naar de Fundatie; na het bezoek aldaar gaat men te voet naar het Bartholomei Gasthuis.

„OUD-UTRECHT” ALS PROVINCIALE VEREENIGING.

In 1926 werd door het schrappen van een vijftal woorden in het reglement der Vereeniging tot uitgaaf der bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht de mogelijkheid geschapen om het Dagelijksch Bestuur dier vereeniging ook buiten de stad Utrecht te doen zeten. Haar toenmalige secretaris Mr. de Bussy noemde in zijn jaarverslag deze wijziging er eene „van kleine pennestreek en wijde strekking” en dezelfde kwalificatie zou men kunnen geven aan de wijziging der statuten van Oud-Utrecht, die in de ledenvergadering van 18 Januari 1949 tot stand is gekomen. Inderdaad, kleine pennestreek: want de wijzigingen, die aangebracht zijn, betroffen bijna overal slechts enkele woorden, maar ook: wijde strekking, want zij beoogden voornamelijk uitbreiding van de doelstelling der vereeniging, verbreding, thans ook officieel, van haar werkterrein. De Koninklijke goedkeuring is voor deze wijzigingen aangevraagd en zoodra zij zal zijn verleend, treden de gewijzigde statuten in werking.

Het is duidelijk, dat op deze wijze alleen het beoogde doel niet is bereikt: de nieuwe wet zal moeten worden uitgevoerd, zij zal ook in de gedachten der leden moeten uitgroeien. Gedurende een tijdperk van ruim 25 jaren is Oud-Utrecht een stedelijke vereeniging geweest, wier arbeidsterrein zich niet verder dan de stad en haar omstreken, d.w.z. haar naaste omstreken, uitstreekte. Zoo nu en dan wierp zij een blik naar het daarbuiten gelegen deel der provincie om zich dan (de vergelijking is niet onaangenaam bedoeld) als een spin in haar web spoedig weer naar het midden terug te trekken.

In verschillende artikelen in dit Maandblad is reeds uiteengezet, hoe deze toestand verschillende personen niet bevredigen kon, en hoe aanvankelijk, toen de partijen niet op een geschikte basis tot elkander konden komen, aan het stichten eener nieuwe en dan provinciale vereeniging is gedacht. Dit plan was niet een uiting van vaderlandsche snipperzucht. Toen tusschen het bestuur van Oud-Utrecht en het comité Nedersticht alsnog overeenstemming mogelijk bleek te zijn, heeft het laatste dit ver strekkende plan terstond opgegeven. Het deed dat in het vertrouwen, dat al degenen, die wel voor een provinciale historische vereeniging belangstelling toonden, maar zich niet bij een stedelijk gezelschap hadden willen aansluiten, thans het lidmaatschap van Oud-Utrecht zullen willen aanvaarden. Een circulaire met de strekking hen daartoe op te wekken zal hun door Oud-Utrecht worden gezonden.

Gelijk in het Maandblad van December 1948 geschreven is, zal de uitbreiding van Oud-Utrecht's taak vooreerst tot uiting moeten komen in uitbreiding van het aantal publicaties over de provincie in de bestaande periodieken der vereeniging. Hier ligt zeer zeker een taak voor de tegenwoordige en toekomstige leden, aan wie de geschiedenis der provincie bijzonder ter harte gaat.

Daarnaast heeft het bestuur van Oud-Utrecht het plan eener provinciale bibliografie in principe aanvaard. Het comité Nedersticht zou dit plan niet terzijde hebben kunnen stellen en het had overwogen om eventueel alleen voor dit doel in wezen te blijven. Het heeft echter gaarne zijn taak in deze overgedragen aan een door het bestuur van Oud-Utrecht aangewezen commissie, die thans de zaak ten fine van een nader rapport in onderzoek heeft. Het boven reeds geciteerde artikel in het maandblad betoogde, dat „de samenstelling van een provinciale bibliografie om de enorme kosten en den jarenlangen arbeid, die zij zou vergen, als onbereikbaar beschouwd moet worden”. Zeker zullen aan dit werk groote bezwaren verbonden zijn, maar een goed Nederlandsch spreekwoord zegt, dat Keulen en Aken niet op één dag zijn gebouwd. De kosten zullen vooral in het drukken gelegen zijn en — zoo ver is het vooreerst nog niet. De bewerkster Mejuffrouw Mr. Breesnee heeft al eenige jaren voorbereidenden arbeid voor dit doel verricht. De commissie orienteert zich nu aangaande den stand van zaken en hoopt eerlang bij het bestuur een rapport te kunnen indienen. Reeds kan gezegd worden, dat haar als ideaal een bibliografie voor oogen staat gelijk die van Gelderland, welke door de vereeniging Gelre is uitgegeven (1910, met vervolgdeelen 1925 en 1940). Ook elders streeft men naar een dergelijk doel: in Noord-Brabant heeft men eveneens deze zaak ter hand genomen, terwijl in Overijssel reeds vroeger een bescheiden begin is gemaakt. Dit ideaal worde ook eenmaal voor de provincie Utrecht bereikt.

Op welke wijze Oud-Utrecht zijn nieuwe taak verder tot uitvoering kan brengen, is bij het bestuur nog in beraad, maar het zal ongetwijfeld eventuele suggesties dienaangaande gaarne in overweging nemen. Daarbij houde men in het oog, dat de vereeniging na de laatste statutenwijziging niet slechts de geschiedenis der provincie wil beoefenen en de kennis er van verspreiden, maar ook daarmede samenhangende belangen behartigen. Hierin is dus eveneens een uitbreiding van de doelstelling gelegen. Moge dan Oud-Utrecht na en door deze wijziging een nieuwe periode van bloei en nog ruimer activiteit zijn ingegaan!

vdV.

OPGRAVINGEN OP HET DOMPLEIN.

Deze week is de werkput op het Domplein weer gedicht en daarmee is het eerste stadium van het oudheidkundig bodemonderzoek dit jaar afgesloten. En dat onderzoek is niet zonder resultaat gebleven. Het belangrijkste is wel dat men overblijfselen heeft gevonden van een vóór-Romaans gebouw, waarin twee bouwperioden zijn waar te nemen. Met wat voor resten men hier te doen heeft is nog niet te zeggen, wellicht zal op deze vraag een antwoord gegeven kunnen worden wanneer in de loop van de vol-

gende maanden nog andere gedeelten van het Domplein worden opgelegd.

De gedachten van de onderzoekers zijn als het ware vanzelf uitgegaan naar het oude door de Friezen verwoeste Frankische rijkskerkje uit de tijd van de Merovingische koningen Theodeberht (596—612) en Hlodari of Chlotachar II (613—628) uit het begin van de 7de eeuw, en naar de door Willibrord op de fundamenten daarvan herbouwde en daarna opnieuw gewijde St. Maartenskapel, waarover Bonifacius in 753 aan Paus Stephanus II schrijft. Er zijn enkele laat- en vroeg-Karolingische scherven gevonden, maar Merovingische vondsten ontbreken ten ene male.

Ten Zuiden van de thans gedichte werkput zijn de opgravingen in 1929 begonnen. Toen werden vier hoekstenen gevonden, die bij latere opgravingen bleken te behoren tot het praetorium. Het ging er thans om het snijpunt van de via principalis en de via praetoria vast te stellen. Dit is op verschillende wijzen — in de stenen en de houten periode — geschied. Ook zijn overblijfselen gevonden, die waarschijnlijk behoren tot de exercitiehul.

Verder is gebleken dat de pijlers van de gothische Dom een diepte hebben van 15 cm + N.A.P. en voorts kon de hoogte van de vloer van de gothische en romaanse kerk worden vastgesteld. Het is de bedoeling de opgravingen na de onthulling van het monument meer naar het Westen te vervolgen. Intussen worden de opgravingen op de binnenplaats van de Hervormde Burgerscholen, waarbij tot nu toe niets bijzonders werd gevonden, voortgezet.

UTRECHTSCH EN ANDERE STRAATNAMEN.

Het klinkt inderdaad vreemd wanneer een Utrechenaar spreekt van Het Vreeburg, Het Springweg, Het Steenweg en Het Twijnstraat, zoals de Heer Raatgever constateert in dit Maandblad XXII (1949), p. 2—4. Maar de Utrechenaar staat met deze taalkundige afwijkingen niet alleen.

De Alkmaarder spreekt van Het Ropjeskuil, de Amsterdamer van Het Singel (vroeger Cingel), en de Rotterdammer houdt er een heele reeks geslachts-rariteiten op na; hij spreekt ongegeneerd van Het Groenendaal, Het Hang (vischrookerij), Het Haringvliet (het bekende gelijknamige zeegat tusschen Voorne en Beijerland is óók onzijdig), Het Katshoek, Het Wolfshoek, het Pompenburg, Het Steiger, Het Terwenakker, Het Zijl (afwatering), Het Zwaanshals, en — schrik niet — Het Delftschevaart en Het Visschersdijk.

Bij al deze Het's valt echter op te merken: 1°) dat ze slechts gebruikt worden bij oude stadsgedeelten; en 2°) dat dat spraakgebruik alleen voorkomt en stand houdt bij de geboren en getogen bewoners van de oude binnenstad. Wanneer bewoners van nieuwere stadsgedeelten, of zij die van buiten zijn gekomen, die

Het's gebruiken, dan doen ze dat, omdat zij die van anderen spontaan overnemen, en dus onbewust mee-zondigen.

Maar „zondigen” ze wel? Of doen zij niets anders dan een oud spraakgebruik handhaven? Het is mij niet bekend of de taalvakmensen ooit een algemeen en systematisch onderzoek naar dat gebruik van Het hebben ondernomen. Niet alleen zal dat Het zonder twijfel ook voorkomen bij oude straatnamen in tal van Nederlandsche steden en dorpen, maar ook bij een aantal oude vaktermen. De boekbinder spreekt altijd van Het omslag; het spoorwegpersoneel van de sectie Weg en Werken van Het wissel; en de boekdrukker kent niet anders dan Het steen (houdt dit laatste misschien eenig verband met het Vlaamsche Het Steen voor een steenen, meestal versterkt gebouw, waaraan ook ons Loevestein, IJsselstein enz. herinnert?).

Misschien wordt het, wetenschappelijk gesproken, hoog tijd, dat die Het's worden geregistreerd en bestudeerd, want ze dreigen te verdwijnen, zowel door het school-onderwijs als door het vernieuwen van de oude stadskernen, waardoor de autochthone, alias oorspronkelijke bewoners naar nieuwe buurten moeten verhuizen. In Rotterdam, en hier en daar ook elders, zullen eenige Het's verdwijnen tengevolge van de bombardementen, daar de nieuwe stratenplannen noodzakelijk eenige oude, veelal nauwe straten moeten laten vervallen. Tot zoover over de Het's.

Verder constateert de Heer Raatgever dat een Utrechtenaar wel wonen en loopen kan In de Viestraat en In de Potterstraat, maar dat hij diezelfde functies slechts kan uitoefenen Op de Voorstraat en Op de Biltstraat. Een Rotterdammer verkeert in een dergelijk geval. Hij kan wonen en loopen In de Wagenstraat, In de Graaf Florisstraat, en In alle andere straten van zijn stad, maar zijn medeburgers zouden raar opkijken wanneer hij hun vertelde, dat hij wilde gaan wonen In de Hoogstraat, of In de Kipstraat. Daar woont en loopt men namelijk Op de straat.

Bij de Hoogstraat ligt de verklaring voor de hand. Die straat is niets anders dan de hoog-gelegen vroegere Maas-dijk. Maar vlak naast de Hoogstraat ligt heelemaal in de laagte de Kipstraat. Waarom moet dié nu het voorzetsel Op hebben, recht tegen alles wat in Rotterdam „straat” heet in?

De zaak wordt duidelijk als men weet, dat de Kipstraat vroeger water was en den passenden naam Kipsloot droeg. En bij alles wat water is zegt men Op. Maar toen men in 1860 de Kipsloot ging dempen, en ze omdoopte in Kipstraat, nam de volksmond wel den nieuwen naam over, maar bleef zij vasthouden aan het water-voorzetsel Op.

Over het algemeen kan men dezen regel vaststellen.

IN wordt gebruikt bij de benamingen die een begrensd terrein aanduiden, zooals, bosch, gaard, gang, hof, laan, pand, polder,

slop, steeg, straat, tuin, warande, en dergelijke.

OP staat bij alles wat een open vlakte aangeeft, en ook bij alles wat water is of de nabijheid van water aanduidt, zooals: akker, blaak, brug, dam, dijk, drift, einde, erf, haven, hoek, kade, kolk, land, markt, meent, plaat, plaats, plas, plein, schans, singel, sloot, sluis, steiger, strand, veer, veld, verlaat, vest, wal, water, weg, zand, enz.

Natuurlijk zullen er dozijnen uitzonderingen op dezen regel worden aangetroffen; doch men kan wel met zekerheid veronderstellen, dat men bij een lokaal-historisch onderzoek steeds zal ontdekken, aan welke situatie-uit-vroeggr-tijd die uitzondering haar ontstaan dankt. Zoo kan men bij het Utrechtsche Op de Voorstraat en Op de Biltstraat haast vooruit zeggen, dat ze vroeger openliggende wegen zijn geweest, en wellicht ook „weg” hebben geheeten. Later werden ze aan beide zijden bebouwt, vormden dus een „straat”, moesten dus In krijgen, maar de volksmond hield en houdt vast aan het oude Op.

Om eenzelfde reden is het ook duidelijk, waarom een Utrechenaar Op de Veemarkt, doch In de Lijnmarkt woont. Bij Markt hoort Op, omdat dat gewoonlijk een ruime, open plaats is. Maar uit dat In blijkt, dat de Lijn- (linnen-; vlas-)markt te Utrecht van oudsher gehouden is in een straat. Woonden daar misschien de wevers, of was het de voornaamste buurt van wat men tegenwoordig de textiel-zaken noemt?

Een akelig voorzetsel bij straatnamen is Aan. Dat men Aan een dijk, water, kanaal, gracht, haven, kade, enz. enz. „woont” — maar bij „loopen” gaat dat niet op — is mogelijk. Maar hoe langer hoe meer ziet men Aan in de kranten gebruikt waar de algemeene spreektaal In of Op zegt.

Dat Aan is veelal afkomstig van de afdeling Publieke Werken in de groote steden, waar men van hoog tot laag pleegt te denken in plattegronden, terreinen, stratenplannen enz., met de daarAan gelegen huizen, erven, opstallen, tuinen, eigendommen, enz. In kadastraal opzicht „belendt” immers het eene altijd Aan 'n stuk of drie vier andere gedeelten. De ambtelijke stukken die van P.W. afkomstig zijn, en die tevens hamerstukken plegen te vormen in de Gemeenteraads-vergaderingen, wemelen dus steeds van dat Aan; en dat amusante proza verhuisde vroeger, onveranderd naar de kranten (zoo gebeurde het althans toen we nog niet wisten wat papier-nood was).

En als dan de journalisten die het verdere locale nieuws verzorgden, en vooral zij die van buiten de stad afkomstig waren, niet goed wisten of zij bij een straatnaam In of Op moesten gebruiken, dan vluchtten zij in het voorzetsel Aan. Zoo werd men vóór den oorlog soms vergast op berichten, dat er een kindervan was omver gereden Aan de Kerkstraat, of dat er een

papegaai was weggevlogen Aan de Groenmarkt (dergelijke druk-sels zijn historisch).

Hierbij moeten we het laten. Men ziet intusschen dat er aan die onnoozele, dagelijks door duizenden menschen gebruikte voorzetsels bij straatnamen een stuk locale geschiedenis vastzit dat wel de moeite waard is te worden opgetekend, voordat het geheel verloren gaat. En dat ook die oude Het's met het vroegere spraakgebruik moeten samenhangen.

Nog één waarschuwing. Wie bij een binnenstads-bevolking wil onderzoeken of zij bijvoorbeeld Het Zijl zegt, moet niet op den man af gaan vragen: Zeggen ze hier De of Het Zijl? De onontwikkelden begrijpen de vraag niet, en de eenigszins ontwikkel-den in wie nog iets van het taal-onderwijs is blijven hangen, beginnen dan te aarzelen. De beste methode is, eerst zelf door de straat of het steegje heen te loopen, daar een of anderen naam, bijv. Hazekorrel, te onthouden, en dan in de omgeving langs z'n neus weg te vragen: Woont hier ergens in de buurt een familie Hazekorrel? Meestal krijgt men dan spontaan te hooren, of het De of Het Zijl is.

Vorden.

B. KRUITWAGEN, O.F.M.

DE UTRECHTSE GOUD- EN ZILVERSMID ASUERES VAN BORCULO.

In een zeer gedocumenteerde en rijk geïllustreerde bijdrage over de zilversmid, die zich tekent met het monogram A. v. B. geeft Mevrouw Th. M. Duijvené de Wit-Klinkhamer in het tijdschrift „Oud-Holland” (1948, blz. 78 v.v.) enige lezenswaardige beschouwingen. Uitgangspunt voor haar studie waren vier zilveren schalen in het Friesch Museum te Leeuwarden en twee uit het Rijksmuseum te Amsterdam, die tezamen in 1927 geëxposeerd waren op de tentoonstelling van Friesch zilverwerk te Leeuwarden. Deze schalen hebben gelijke afmetingen, zijn omgeven met dezelfde georneerde rand en hebben bodems met gedreven voorstellingen uit de grieksche mythologie en vormen tezamen een samenhangend geheel. Op twee dezer is op de achterzijde een alliantiewapen gegraveerd; zij zijn gemerkt met het monogram H. C. In 1921 heeft E. Voet dit monogram kunnen vaststellen. Het is van de Leeuwarder zilversmid Hans Christiaens, die de schalen in 1631 moet hebben gemaakt. Sindsdien staat het zestal kunstwerken op de naam van Hans Christiaens geboekt.

De schrijfster is, na een diepgaand stijlcritisch onderzoek tot de conclusie gekomen, dat hier niet van een — i. c. Hans Christiaens — maar van twee meesters gesproken moet worden. Zij meent vier dezer schalen, die duidelijk een andere maker verraden, van de groep te moeten afscheiden. Na elk dezer schalen uitvoerig gekarakteriseerd en de afzonderlijke elementen ontleed te hebben, is het

mogelijk geworden om de reeks in belangrijke mate uit te breiden. Doch dan dringt zich de vraag op, wie de maker van deze werken is geweest. Eerder waren enige stukken uit de reeks door de schrijfster geformeerd, als werk van Adam van Vianen, de Utrechtse zilversmid, vermeld geworden. Echter is Adam van Vianen, tot zekere hoogte, nog heden ten dage een probleem, vooral door zijn nauwe artistieke verwantschap met zijn broer Paulus. Slechts uit een beperkt aantal scheppingen is de aard van zijn stijl op te bouwen. De schrijfster concludeert dat ook hij de maker van de bovengenoemde werken niet geweest kan zijn.

Tot de werken, die op stylistische gronden in de reeks dienen geplaatst te worden, behoort ook een zilveren relief, voorstellende „De Kruisiging”, in 1929 in particulier bezit te Bremerhaven en gemerkt met het monogram A. V. B. Wij hebben dus gefundeerde redenen om de gehele groep als gemaakt door de meester A. V. B. te beschouwen. Welke kunstenaar zich achter dit monogram verschuilt, is tot heden niet tot volkomen klaarheid gebracht. De stylistische verwantschap met de scheppingen uit de Utrechtse school, was min of meer dwingend om daar ter stede een onderzoek in te stellen. Op een koperen plaat in het Centraal-Museum zijn de namen gegraveerd van de leden van het goudsmedengilde van 1586 af en daaronder komt inderdaad het monogram A. V. B. voor en daarachter de naam: Asuerus van Borculo. Deze Asuerus van Borculo wordt in verschillende archivalia vermeld. Hij was een kleinzoon van de bekende boekdrukker Herman van Borculo en zoon van Hendrik van Borculo, eveneens boekdrukker en uitgever. Zijn broer Nicolaas van Borculo was schilder, van wien het Centraal Museum — het enig bekende — werk bezit, het portret van de raadsheer Hendrik van Zijl. Verder weten wij van Asuerus van Borculo, dat hij in 1614 is gehuwd en in hetzelfde jaar „meester” is geworden. In 1641 was hij „busmeester” en in 1643—'46 deken van het goudsmedengilde. In 1662 tekent hij een notariële acte met de letters A. V. B. „vermits hem het gezicht manqueert”. In 1663 is hij overleden.

De jaren van zijn werkzaamheid zouden een toeschrijving van de groep werken mede kunnen steunen. Er is echter geen enkele omschrijving van zijn artistieke arbeid, noch een werk bekend geworden, dat ons volkomen zekerheid in deze kan geven. En voorzichtigheid is geboden, omdat er nog een meester is, die de drager zou kunnen zijn van het monogram, n.m. Arent van Bolten van Swol. Van hem weten wij, dat hij vele ontwerpen met mythologische voorstellingen voor zilversmeden heeft gemaakt en ook zelf uitvoerend goudsmed was. In het stadium, waarin het onderzoek thans is gekomen, kan dus niet met stelligheid Asuerus van Borculo als de maker van de zilverwerken worden genoemd. Wij zullen moeten wachten op een vondst, die de gewenste zekerheid schenkt.